

O'ZBEK TA'LIM TIZIMI TERMINOLOGIYASINING MORFOLOGIK TUZILISHI VA DERIVATSION XUSUSIYATLARI**Xoliqova Mahbuba Abdimo'min qizi***Osiyo texnologiyalar universiteti**O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi**2-kurs magistranti**xoliqovamahbuba04@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek ta'lim tizimi terminologiyasining morfologik tuzilishi va derivatsion xususiyatlari lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Ta'lim sohasiga oid terminlarning sodda, yasama va qo'shma shakllari struktur-semantik asosda o'rganilib, ularning affiksatsiya, qo'shma so'z yasash va semantik kengayish orqali shakllanish jarayonlari yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimida qo'llanilayotgan o'zlashma terminlarning milliy til tizimiga moslashuvi va derivatsion imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari o'zbek ta'lim terminologiyasining morfologik jihatdan izchil hamda derivatsion jihatdan sermahsul ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Ta'lim terminologiyasi, morfologik tuzilish, derivatsiya, affiksatsiya, qo'shma termin, semantik kengayish.

KIRISH

Til har qanday jamiyat taraqqiyotining muhim omili bo'lib, u ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Jamiyat hayotining muhim sohalaridan biri bo'lgan ta'lim tizimi ham o'zining maxsus terminologik qatlamiga ega. Mazkur terminologik tizim ta'lim jarayonining mazmuni, shakli va tashkiliy tuzilishini ifodalovchi lingvistik birliklar majmuasidan iboratdir.

Mustaqillikdan keyingi davrda O'zbekistonda ta'lim tizimida tub islohotlar amalga oshirildi. Kredit-modul tizimining joriy etilishi, raqamli ta'lim platformalarining keng qo'llanilishi, xalqaro ta'lim standartlarining tatbiq etilishi natijasida yangi tushunchalar va terminlar yuzaga keldi. Bu jarayon o'zbek ta'lim terminologiyasining boyishi va struktur jihatdan murakkablashuviga olib keldi.

Terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishida morfologik omillar muhim o'rin tutadi. Xususan, affiksatsiya, qo'shma so'z yasash, semantik kengayish hamda o'zlashma birliklarning moslashuvi ta'lim terminlarining derivatsion xususiyatlarini belgilaydi. Shu jihatdan o'zbek ta'lim tizimi terminologiyasining morfologik tuzilishini ilmiy asosda tahlil qilish dolzarb masalalardan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbek tilshunosligida terminologiya masalasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab izchil o'rganila boshlandi. Xususan, terminologiyaning nazariy asoslari, soha

terminlarining shakllanishi va tizimlashtirilishi masalalari bir qator olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

O'zbek terminologiyasining umumiy nazariy masalalari A. Hojiyev tomonidan atroflicha yoritilgan bo'lib, olim terminlarning struktur-semantik xususiyatlari, ularning umumtil leksikasidan farqli jihatlari hamda standartlashtirish muammolarini tahlil qilgan [1]. Shuningdek, R. Qo'ng'urov o'z tadqiqotlarida terminlarning morfologik tuzilishi, xususan, affiksatsiya orqali termin yasash jarayonini ilmiy asosda izohlagan [2].

Terminologiya va leksikologiya masalalari Sh. Rahmatullayevning ilmiy ishlarida ham muhim o'rin tutadi. U terminlarning lug'aviy tizimdagi o'rni, ularning semantik rivojlanish bosqichlari va umumxalq so'zlarining terminlashish jarayonini tahlil qilgan [3]. N. Mahmudov esa o'zbek tilining ilmiy uslubi va terminlarning matndagi funksional xususiyatlarini o'rgangan [4].

Soha terminologiyasi, xususan, pedagogik va ta'lim terminlari masalasi ham alohida tadqiq etilgan. M. Mirtojiyev o'z ishlarida o'zbek tilida so'z yasash tizimi va uning termin hosil qilishdagi rolini ko'rsatib bergan [5]. Uning tadqiqotlarida affiksial derivatsiyaning mahsuldor modellari keng yoritilgan.

Zamonaviy davrda terminologiya masalalari globallashtirish va til siyosati bilan bog'liq holda o'rganilmoqda. Xususan, B. Yo'ldoshev va boshqa tadqiqotchilar o'zlashma terminlarning milliy til tizimiga moslashuvi, ularning fonetik va morfologik integratsiyasi masalalarini ko'rib chiqqanlar [6].

Ta'lim tizimi terminologiyasiga oid maxsus tadqiqotlar nisbatan kam bo'lsa-da, pedagogik terminlarning shakllanishi va rivojlanishiga doir ilmiy qarashlar mavjud. Ayrim tadqiqotlarda kredit-modul tizimi, masofaviy ta'lim, innovatsion pedagogika kabi yangi tushunchalarning terminologik xususiyatlari tahlil qilingan [7].

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbek ta'lim tizimi terminologiyasining morfologik tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur soha terminlari struktur jihatdan sodda, yasama va qo'shma birliklardan tashkil topgan bo'lib, ular tilning umumiy so'z yasash qonuniyatlariga asoslanadi. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, terminlarning asosiy qismi yasama va qo'shma shakllarga to'g'ri keladi, bu esa ta'lim tizimining murakkab tushunchaviy tuzilmasini aks ettiradi.

Affiksatsiya termin yasashning eng mahsuldor usuli sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, -chi, -lik, -lash, -iy, -kor, -noma kabi qo'shimchalar faol derivatsion vosita hisoblanadi. Masalan, *o'qituvchi, talabalik, baholash, ta'limiy, ijodkor, yo'riqnoma* kabi birliklar affiksial derivatsiya asosida hosil bo'lgan. Bu jarayonda kasb nomlari, jarayon nomlari hamda abstrakt tushunchalar shakllanadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, affiksial model termin hosil qilishda tizimli va barqaror xarakterga ega.

Qo'shma terminlar ham ta'lim terminologiyasida muhim o'rin egallaydi. *Oliy ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, masofaviy ta'lim, kredit-modul tizimi, davlat attestatsiyasi*

kabi birliklar aniqlovchi + aniqlanmish modeli asosida shakllangan bo'lib, ular murakkab konseptual munosabatlarni ifodalaydi. Bunday terminlar semantik jihatdan aniq va funksional jihatdan barqaror hisoblanadi.

Semantik derivatsiya jarayoni ham faol kuzatiladi. Xususan, *kredit, modul, platforma* kabi birliklar umumtil lug'aviy ma'nosidan terminologik ma'noga ko'chgan. Bu holat ta'lim tizimidagi modernizatsiya va xalqaro integratsiya jarayonlari bilan bog'liq. Semantik kengayish natijasida mavjud leksik birliklar yangi ilmiy tushunchalarni ifodalash imkoniyatiga ega bo'lgan.

Shuningdek, o'zlashma terminlar muhim qatlamni tashkil etadi. *Bakalavr, magistr, grant, reyting, innovatsiya* kabi terminlar fonetik va morfologik moslashuv asosida milliy til tizimiga integratsiyalashgan. Ularning ayrimlari asosida yangi yasama birliklar (*innovatsion, reytingli, grant asosida*) hosil qilinmoqda, bu esa terminologik tizimning ochiq va rivojlanishga moyilligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, o'zbek ta'lim tizimi terminologiyasi morfologik va derivatsion jihatdan faol rivojlanayotgan, struktur jihatdan barqaror va funksional jihatdan samarali tizim sifatida shakllanmoqda.

XULOSA

O'zbek ta'lim tizimi terminologiyasining morfologik tuzilishi va derivatsion xususiyatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, mazkur soha terminlari tilning umumiy so'z yasash qonuniyatlariga tayangan holda shakllanadi va rivojlanadi. Terminologik tizim struktur jihatdan sodda, yasama va qo'shma birliklardan iborat bo'lib, ular o'zaro tizimli munosabat asosida faoliyat yuritadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, affiksatsiya termin yasashning eng mahsuldor usuli sifatida namoyon bo'ladi. Qo'shma terminlar murakkab tushunchalarni ifodalashda muhim model vazifasini bajaradi. Semantik derivatsiya va o'zlashma birliklarning moslashuvi esa ta'lim tizimidagi zamonaviy islohotlar va globallashuv jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda terminologik qatlamning boyishiga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Oliy ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta'lim sohasini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. – Toshkent, 2020.
3. Hojiyev A. O'zbek tilshunosligi terminologiyasi masalalari. – Toshkent: Fan, 1985.
4. Qo'ng'urov R. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati va leksikologiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2006.
6. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010.

7. Mirtojiyev M. O'zbek tilida so'z yasash tizimi. – Toshkent: Fan, 2007.
8. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek tilida terminlarning shakllanishi va rivoji. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.

